

ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

МАКСИМЕЦЬ ОКСАНА МИКОЛАЇВНА

УДК 811.161.2'373.611'367.622 "16/19"

**ФОРМУВАННЯ СЛОВОТВІРНОЇ СТРУКТУРИ ІМЕННИКІВ
ЗІ ЗНАЧЕННЯМ ОПРЕДМЕТНЕНОЇ ДІЇ В НОВІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ
(К. XVII – П. XXI СТ.СТ.)**

Спеціальність 10.02.01. – українська мова

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Запоріжжя – 2008

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі української мови Запорізького національного університету Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор
Білоусенко Петро Іванович,
професор кафедри української мови
Запорізького національного університету

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Олексенко Володимир Павлович,
директор Інституту філології та журналістики,
завідувач кафедри журналістики
Херсонського державного університету

кандидат філологічних наук
Семенюк Світлана Пилипівна,
доцент кафедри українознавства
Запорізького юридичного інституту
Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ України

Захист відбудеться 27 березня 2008 р. о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 17.051.02 у Запорізькому національному університеті за адресою: 69063, м.Запоріжжя, вул. Жуковського, 66, корпус 2, ауд. 230

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Запорізького національного університету за адресою: 69063, м.Запоріжжя, вул. Жуковського, 66, корпус 2.

Автореферат розісланий ...25 лютого 2008 року

Учений секретар спеціалізованої вченої ради
кандидат філологічних наук, доцент

Л.І.Кучеренко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

АКТУАЛЬНІСТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ. Неослабний інтерес до вивчення віддієслівних іменників у слов'янському мовознавстві спостерігається ще з початку ХХ ст. У сфері наукових досліджень перебували питання історії формування девербативних субстантивів (Л.Булатова, Є.Георгієва, Л.Гумецька, І.Ковалик, Г.Кржижкова, А.Кримський, А.Лагутіна, А.Майборода, Н.Романова), вивчено окремі типи цих похідних (А.Вовк, М.Наконечний, Г.Ращинська, В.Токар, Л.Третевич), їх семантичну та морфологічну валентність (М.Кравченко), стилістичні функції (Л.Дідківська, Л.Родніна).

Останнім часом актуалізується дериваційний аспект вивчення згаданих похідних з огляду на високу продуктивність окремих словотвірних типів і моделей віддієслівних іменників у сучасній українській мові, зокрема девербативів із граматичним значенням предметності. Увагу вчених привертає насамперед словотвірний статус розгляданих похідних, їхня дериваційна будова. Дослідження словотвірної структури віддієслівних іменників сучасної української літературної мови як мікросистеми взаємозалежних елементів, яка склалася у процесі еволюції мови, має значний теоретико-пізнавальний і практичний інтерес. Поява на поч. ХХІ ст. монографічного дослідження Л.Колібаби "Асиметрія словотвірних співвідношень багатозначних дієслів та іменникових девербативів", пов'язаного з вивченням дериваційної природи розгляданих похідних, свідчить про неослабну увагу до цієї складної та багатоаспектної проблеми, яка і в новітньому українському мовознавстві не втрачає актуальності.

Дериваційний аспект вивчення віддієслівних похідних дав підстави для вибудови концепції словотвірної категорії опредметненої дії (І.Вихованець, К.Городенська), або категорії опредметнених значень дієслівних предикатів (В.Олексенко), яка, на думку дослідників, за своєю природою і механізмом творення належить до словотвірних категорій особливого типу (В.Олексенко). Однак згадана категорія не стала ще предметом спеціального системного аналізу в діахронічному аспекті, хоча й потребує глибокого й об'єктивного розгляду як органічний складник підсистеми іменникової деривації та загальної системи українського словотвору, що в цілому й зумовлює актуальність такого дослідження.

Зв'язок із науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в межах проблематики наукових досліджень кафедри української мови Запорізького національного університету "Історичний словотвір українського іменника".

Мета роботи – дослідження динаміки словотвірної структури та еволюціонування підсистеми віддієслівних іменників з опредметненим значенням дії, процесу, стану в новій українській мові кінця ХVІІ – початку ХХІ ст. ст.

Реалізація поставленої мети вимагає виконання таких завдань:

- 1) теоретично обґрунтувати специфічність словотвірної категорії опредметнених значень дієслівних предикатів;
- 2) виявити фонд девербативних іменників з опредметненим значенням дії, процесу, стану в різні періоди нової української мови;
- 3) простежити історію розвитку системи словотвірних типів віддієслівних іменників з опредметненим значенням дії к. ХVІІ – п. ХХІ ст.ст. крізь призму їх лексико-словотвірних груп;
- 4) з'ясувати словотвірну структуру та особливості семантики розгляданих девербативів;
- 5) встановити принципи мотивації та сфери функціонування девербативних іменників зі значенням граматичної предметності;
- 6) дати оцінку продуктивності досліджуваних словотвірних типів і моделей на різних етапах розвитку нової української мови та з'ясувати основні чинники, що впливають на їх дериваційну активність;
- 7) описати функціонально-семантичну дистрибуцію транспозиційних іменникових формантів;

8) визначити основні закономірності та тенденції розвитку підсистеми віддієслівних іменників з опредметненим значенням дії (процесу, стану) в досліджений період.

Об'єктом дослідження є суфіксальна словотвірна підсистема іменників нової української мови к. XVII – п. XXI ст.ст.

Предмет дослідження – суфіксальні девербативи з опредметненим значенням дії, процесу, стану, виявленні в пам'ятках української мови к. XVII – п. XXI ст.ст.

Джерельною базою дослідження є укладена автором картотека, що містить понад 5800 мовних одиниць, дібраних із історичних, тлумачних, термінологічних, перекладних, діалектних словників, що відображають лексику нової української мови к. XVII – п. XXI ст.ст., а також похідні, зафіксовані в пам'ятках різних стилів і жанрів окресленого періоду.

Методи дослідження. Специфіка досліджуваного об'єкта й мета роботи зумовили використання як основного методу лінгвістичного опису. При визначенні семантичної та словотвірної будови похідних застосовувався метод компонентного аналізу. Як допоміжні вживалися зіставний метод та прийоми лінгвостатистики.

Наукова новизна. У дисертації вперше в українському мовознавстві системно досліджено будову та розвиток словотвірної категорії віддієслівних іменників з предметним значенням дії, процесу і стану в новоукраїнській мові к. XVII – п. XXI ст.ст., виявлено основні лексико-словотвірні типи й моделі згаданих дериватів, визначено динаміку їх продуктивності, досліджено функціонально-семантичну дистрибуцію відповідних транспозиційних формантів, з'ясовано тенденції розвитку розглядової дериваційної категорії.

Теоретичне значення дослідження. Основні положення дисертації та одержані результати дозволяють поглибити й розширити сучасні уявлення про систему іменникового словотвору нової української мови та шляхи її становлення, сприяють розв'язанню окремих загальних та часткових проблем як синхронічної, так і діахронічної дериватології, а також морфеміки, морфології, семасіології, лексикології, стилістики.

Матеріали дослідження можуть бути використані для створення узагальнювальної теоретичної праці з історичного та сучасного субстантивного словотворення.

Практичне значення роботи зумовлюється можливістю застосування її матеріалів для поглибленого вивчення окремих питань дериватології та історії мови у вищій школі, при підготовці спецкурсів, навчально-методичних розробок і посібників для студентів, а також у лексикографічній практиці при укладанні словотвірних словників.

Особистий внесок здобувача. У праці, підготовленій у співавторстві, дисертантові належить загальна постановка й конкретна розробка проблеми, опрацювання фактичного матеріалу, обґрунтування висновків.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації та результати дослідження було викладено в доповідях і повідомленнях на X Міжнародній конференції з функціональної лінгвістики “Функціонування російської і української мов в епоху глобалізації” (Ялта, 2003); III Всеукраїнській науково-практичній конференції “Слов'яни: історія, мова, культура” (Дніпродзержинськ, 2005); Міжнародній науковій конференції “Мова, культура і соціум у гуманітарній парадигмі” (Кам'янець-Подільський, 2007).

Окремі розділи й дисертація в цілому обговорювалися на засіданнях кафедри української мови Запорізького національного університету.

За матеріалами дослідження підготовлено 7 статей, з них 5 опубліковано в наукових виданнях, визначених ВАК України як фахові з філологічних дисциплін.

Структура й обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списків скорочень джерел та використаної літератури (184 позиції). Загальний обсяг роботи – 160 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність дослідження, визначено предмет, мету й основні завдання роботи, вказано джерела, методи дослідження, встановлено наукову новизну, розкрито теоретичне та практичне значення дисертації.

У першому розділі – “Словотвірна категорія іменників з опредметненим значенням дії, процесу, стану як об’єкт дослідження” – характеризується традиція вивчення девербативних іменників, а в їх межах – категорії абстрактних субстантивів із граматичним значенням предметності, уточнюється понятійний апарат дослідження, з’ясовується дериваційний статус віддієслівних іменників з опредметненим значенням дії, процесу, стану.

Сучасний підхід до з’ясування словотвірних процесів дозволяє визначити розглядані похідні як синтаксичні деривати, які виникли внаслідок трансформації вербатива у субстантив, що пов’язано зі зміною синтаксичних умов функціонування дієслова в реченні (переміщенням дієслівних предикатів у граматичну позицію підмета). На противагу лексичним дериватам, які містять у своїй семантичній структурі компонент, відсутній у семантиці мотивувального, зміст синтаксичного деривата збігається зі змістом твірного, що дає підстави кваліфікувати такі семантичні відношення як транспозиційні. Формант за таких умов лише переводить дієслівну основу в іменникову. Зберігаючи загальну дієслівну семантику, девербативні іменники з опредметненим значенням дії, процесу, стану можуть мати й певні, хоч і значною мірою знівельовані, формально-граматичні інтеграційні ознаки – вид, перехідність, а також здатність до дієслівного керування та можливість сполучатися з інфінітивом.

Девербативні іменники, об’єднані спільним значенням “опредметнена дія/стан”, є репрезентантами різних родів дії: тривалої, розгорнутої в часі, результативної, мультиплікативної, одноактної, ітеративної.

Категорію опредметненої дії, процесу, стану формують іменники на позначення інтелектуальної, комунікативної діяльності людини; процесів, пов’язаних зі сферою її трудової та професійної діяльності; волевиявлення; морально-етичних понять і відносин; стану, почуттів; переміщення, пересування; виробничих та технологічних процесів; звукових процесів; психічних та фізіологічних процесів; дій суб’єктів живої й неживої природи; обрядів, звичаїв, традицій; дій, що належать до різних галузевих сфер.

Систему формантів, що беруть участь у творенні розгляданих дериватів, складають праслов’янські, власне українські та запозичені суфіксальні морфеми. Кожен із 25 словотвірних типів іменників на позначення опредметненої дії, процесу, стану характеризується певними семантичними особливостями. Саме цим і зумовлюється активність ужитку іменників кожного словотвірного типу та сфера їх стилістичного використання.

У другому розділі – “Розвиток суфіксальної словотвірної підсистеми іменників з транспозиційним значенням опредметненої дії” – подано опис динаміки суфіксальних словотвірних типів розгляданих похідних у новій українській мові (к. XVII – п. XXI ст.ст.).

До найбільш численних належать давні утворення, відомі ще праслов’янській мові, – іменники з формантом -нн(я). Відповідний суфікс виявляє полісемантичну орієнтацію, беручи участь у творенні субстантивів, що формують 12 лексико-словотвірних груп (ЛСГ), найбільш представницькими з яких є такі ЛСГ: іменники на позначення виробничих та технологічних процесів (*бронзування* – УміСп* 64, *дамаскування* – Саб 48, *чинбування* – Шел 28); процесів, пов’язаних зі сферою професійної та трудової діяльності людини (*чабанування* – Ж 1059, *бурлакування* – УміСп 70, *бондарювання* – Гр I 86, *ковалювання* – К II 348); назви звукових процесів (*бринькання* – Лев 6, *мукання* – УміСп 453, *ричання* – 902, *бумкання* – СУМ I 255) та іменники на позначення переміщення, пересування (*чвалання* – Писк 21, *стрибання* – Лев 133, *рушання* – Гр IV 90, *вирушання* – К I 185) та ін.

Формування ЛСГ похідних на позначення комунікативної, трудової діяльності, станів, психічних та фізіологічних процесів, переміщення й пересування на ранньому етапі нової

української мови (к. XVII – на поч. XVIII ст.ст.) перебувало лише в початковій стадії, але до кінця XX ст. їх склад помітно збагатився. ЛСГ назви звукових процесів, процесів, пов'язаних із професійною, інтелектуальною діяльністю людини, назви рис характеру, особливостей поведінки людини, а також іменники на позначення виробничих та технологічних процесів виникли власне на ґрунті нової української мови, переважно в другій половині XIX століття. Статично високою є регулярність динаміки лише для ЛСГ іменників на позначення морально-етичних понять і взаємин між людьми, що успадкована новою українською мовою як продуктивна. Словотвірну інертність виявляє формант -нн(я) у назвах звичаїв та обрядів.

* Список умовних скорочень подано в додатку до дисертації.

Девербативні іменники з суфіксом -інн(я), утворювані від дієслівних основ на -и та приголосний, на відміну від дериватів на -нн(я), що номінують протяжну, розгорнуту в часі дію, мають дещо послаблене значення процесності.

Обстежені джерела починають фіксувати розглядані девербативи переважно з XIX століття. Цей тип віддієслівних іменників охоплює похідні, що формують 11 ЛСГ, серед яких за кількісним складом виділяються насамперед субстантиви на позначення процесів, пов'язаних із трудовою та професійною діяльністю людей (*красіння* – УміСп 129, *ліпіння* – 417, *свердління* – 914, *квасіння* – СУМ IV 131, *косіння* – 305), а також похідні, що є назвами стосунків між людьми (*сваріння* – Гр IV 103, *сердіння* – 115, *застережіння* – Яв I 272) та ін. Досить активно поповнювалась група номенів руху (*лазіння* – УміСп 399, *вивозіння* – Саб 60, *колобродіння* – СУМ IV 227) тощо. Друга із зазначених ЛСГ переважно ввібрала деривати, успадковані від попередніх періодів. Склад інших 9 ЛСГ в основному сформувався за рахунок ресурсів нової української мови: іменники на позначення комунікативної діяльності (*верзіння* – Гр I 136, *говоріння* – 296, *лепетіння* – II 355), похідні зі значенням переміщення, пересування (*ходіння* – Гр IV 407, *завозіння* – Саб 119, *носіння* – СУМ V 446), назви психічного стану (*оздоровління* – Гр III 44, *полегшіння* – 282, *потрясіння* – К IV 270), процесів, пов'язаних з інтелектуальною діяльністю (*лічіння* – Гр II 372, *мисління* – IV 453) тощо. Зростання рівня продуктивності відповідного словотвірного типу фіксується лише в іменниках на позначення процесів, пов'язаних із трудовою та професійною діяльністю людини. Для інших ЛСГ модель ДО + -інн(я) виявилася непродуктивною. З другої половини XX ст. частина дериватів окремих ЛСГ (іменників на позначення стосунків між людьми, процесів, пов'язаних із інтелектуальною діяльністю та деяких інших) вийшла з активного вжитку.

Суфікс -енн(я) має дещо менший за наведені вище форманти семантичний обсяг і продукує похідні, що об'єднуються у 7 ЛСГ. Формування 6 з них сягає давньої руськоукраїнської та середньоукраїнської мови, причому до кінця XVII ст. окремі з них (назви станів, іменники на позначення морально-етичних відносин, взаємин) є вже досить численними, а протягом XVIII – XX ст.ст. їх склад помітно збагачується, наприклад: *знесилення* (УміСп 316), *поліпшення* (Гр III 284), *засмучення* (СУМ III 320); *винувачення* (ЛексФр 31), *голублення* (Гр I 306), *опоганення* (К III 135) тощо. Проте більшість із давніх за часом виникнення ЛСГ у новій українській мові залишаються кількісно обмеженими. Лише у першій половині XX ст. зростає продуктивність розгляданого дериваційного типу у творенні іменників на позначення інтелектуальної діяльності (*вивчення* – Гр I 151, *вимишлення* – Яв 89, *домишлення* – 198) та ін., однак у другій половині XX ст. його продуктивність падає. У XIX ст. дещо активізується процес творення віддієслівних іменників на позначення комунікативної діяльності (*виголошенє* - Ж 72, *общенє* - 551, *тлумачення* - УміСп 332) та волевиявлення людини (*смирєння* - ЛексФр 83, *упокорєння* - 244, *нищенє* - Тимч 85), але протягом XX ст. їх склад практично не поповнився. Непродуктивною залишається модель ДО + -енн(я) і для девербативів на позначення обрядів, звичаїв, традицій (*хоронєнє* – Ж 1044, *воскрєсенє* – Гр I 257, *отпущєння* – ЛексФр 157). Власне на ґрунті нової української мови формується ЛСГ іменників із суфіксом

-енн(я) на позначення переміщення, пересування: *доходжене* (Ж 202), *їзджене* (327), *переселення* (Гр III 136). Похідні такого типу фіксуються обстеженими джерелами з XVII ст. Кількісне зростання цієї ЛСГ спостерігається в кінці XIX і триває протягом XX ст.

Формант -тт(я), який походить із давнього -т- + -ьє, в аналізованих утвореннях є носієм досить високого рівня узагальнення, абстрагування дієслівної ознаки. Типовим для більшості девербативних іменників зі згаданим суфіксом є значення предметної процесуальної дії та її наслідку. Семантична ємність форманта -тт(я) є досить обмеженою. В досліджений період він продукував нечисленні похідні, що сформували до 5 ЛСГ. Іменники зі значенням стану та похідні на позначення стосунків між людьми, їх волевиявлення у системі нової української мови кінця XVII – XVIII ст.ст., за свідченням обстежених джерел, є поодинокими. Кількість їх дещо зростає в XIX ст., проте вже в другій половині XX ст. продуктивність моделі ДО + -тт(я) у творенні таких девербативів занепадає. Із досліджуваних похідних, поява яких зафіксована в розгляданій період, раніше від інших почалося формування ЛСГ зі значенням руху (XVIII ст.), а найпізніше – ЛСГ іменників на позначення комунікативної діяльності (др. пол. XX ст.). Нерегулярними є іменники, що номінують процеси, пов'язані з інтелектуальною діяльністю людини.

Нульовий суфікс продукував розглядані віддієслівні іменники з різними граматичними показниками роду й числа, зокрема: іменники чоловічого роду з нульовою флексією (типу *виклад*, *напад*, *хід*), жіночого роду з нульовим закінченням і флексією -а (типу *біль*, *відповідь*, *різь*; *оборона*, *перемога*) та множинні іменники з флексією -и (*вибори*, *мандри*, *переговори*). Більшість таких дериватів утворено на базі префіксальних дієслів, отже, є підстави вважати, що префіксація певною мірою стимулює процеси нульсуфіксального девербативного творення іменників із граматичним значенням предметності.

Іменники чоловічого роду, утворені за моделлю ДО + -Ш, становлять основний масив розгляданих похідних, які позначають тривалу дію більшої чи меншої інтенсивності, наприклад: *випас* (УміСп 470), *друк* (Гр I 449), *вируб* (СУМ I 476). Рідше вони позначають дію одноактну, наприклад: *кив* (Гр II 236), *мах* (412), *потиск* (УміСп 698), *доторк* (СУМ II 364) тощо.

Девербативи, утворені за розгляданою моделлю, тяжіють до різних лексико-словотвірних груп, що є свідченням семантичної поліорієнтації нульового форманта. Це іменники на позначення переміщення, пересування, наприклад: *перевоз* (ДДГ 1717 167), *побег* (1746 73), *уход* (1712 227); комунікативної діяльності: *роспрос* (ДНРМ 1713 65), *розговор* (ПЛ 1742 97); вчинків: *розискъ* (ДДГ 1711 48), *погром* (ЛСам 9); морально-етичних взаємин, стосунків між людьми: *сваръ* (МатТим 1656-1771 II 309), *отпор* (68), *допрос* (ДДК 1751 63); звукових процесів, що супроводжують дію: *верескъ* (МатТим I 1656-1771 93), *гомонъ* (I 1646 181) тощо.

У новій українській мові XIX ст. започатковано формування ЛСГ іменників розглядової структури на позначення дій, що належать до різних галузевих сфер, за рахунок яких у XX ст. активно формується українська термінологічна лексика: *вивар* (Шел 12), *замір* (27), *винайм* (СУМ I 438), *розслід* (VIII 810) тощо. Протягом XIX – п. пол. XX ст. в основному сформувалася ЛСГ іменників на позначення інтелектуальної діяльності: *здогад* (УміСп 769), *роздум* (861), *вимисел* (К 164) та ін.

Позитивна динаміка властива для продуктивності розглядової моделі іменників зі значенням комунікативної діяльності, звукових процесів, дій, що належать до різних галузевих сфер. Спадна динаміка характеризує процес творення розгляданих девербативів зі значенням руху (формування відповідної ЛСГ у цілому завершилося в другій половині XX ст.); іменників на позначення вчинків людини (більшість цих похідних належить до фонду давньої руськоукраїнської мови); іменників на позначення стосунків між людьми (рівень продуктивності їх творення помітно зменшується у другій половині XX ст., а частина з них переходить до інертного фонду лексики); іменників зі значенням стану (спад їхньої продуктивності триває протягом XX ст.); іменників на позначення інтелектуальної

діяльності, які у другій половині ХХ ст. продовжують активно вживатися, проте інновативними утвореннями не поповнюються.

Життєздатною для девербативів жіночого роду стала модель ДО + -Ш (а). Розглядані похідні є репрезентантами розгорнутих у часі дії або стану і здавна відомі українській мові. У їх межах кількісно домінує ЛСГ іменників на позначення стосунків між людьми: *наруга* (К-О II 214), *запомога* (Ж 264), *неповага* (518), *докора* (Гр I 414), *заохота* (II 74). Дещо поступається їй за чисельністю ЛСГ субстантивів, що є назвами проявів волі людини, її вчинків: *загроза* (ЛексФр 75), *віддяка* (УміСп 105), *поруга* (739), *непокора* (К II 723), *покара* (IV 58). Динаміка продуктивності розглядової словотвірної моделі для іменників обох груп однаково позитивна до початку ХХ ст. Проте якщо в цей період продуктивність творення іменників на позначення стосунків між людьми з названих вище ЛСГ сягає піку, а в п. пол. ХХ ст. відбувається спад її активності, то для дериватів, що є назвами проявів волі людини, її вчинків перша половина ХХ ст. є періодом подальшого активного поповнення. У др. пол. ХХ ст. склад обох ЛСГ не зазнає суттєвих кількісних змін.

Не набуває помітної продуктивності модель ДО + -Ш (а) у віддієслівних іменниках зі значенням комунікативної діяльності (*промова* – УміСп 45, *співа* – Гр IV 176, *об'ява* – К III 79, *відозва* – СУМ I 614), психічного та емоційного стану людини, її почуттів (*задум* – Ж 243, *знемога* – 310, *втома* – ЛексФр 46, *змога* – 92), похідних зі значенням переміщення, пересування (*втеча* – Ж 129, *втека* – ЛексФр 45, *їзда* – Гр II 197, *переправа* – III 133), назвах природних явищ (*заллива* – Лев 65, *злива* – Гр II 157). Більше того, коло таких дериватів протягом ХХ століття поступово звужується, оскільки окремі з них виходять з активного вжитку.

З др. пол. ХІХ – початку ХХ ст.ст. у системі деривації віддієслівних нульсуфіксальних іменників відповідного типу починає діяти модель ДО + -Ш(и), за якою утворювалися похідні зі значенням руху (*вандри* – Гр I 125, *лови* – II 373), комунікативної діяльності (*балаки* – Гр I 23, *балаандраси* – 25, *виклади* – К I 153, *переговори* – III 257), стосунків між людьми (*підслухи* – УміСп 692, *пересміхи* – К III 312), психо-фізіологічної діяльності (*нозихи* – Гр III 264, *реготи* – IV 29, *хлипи* – 401), деривати на позначення обрядів та звичаїв (*проводи* – Гр III 460, *вигляди* – Лис 54) тощо. Проте, за нашими даними, згадана модель віддієслівних іменників *pluralia tantum* активності не розвинула і в новій українській мові належить до малопродуктивних.

У цілому ж нульсуфіксальні похідні виявляють формально-семантичну співвідносність із девербативами на -нн(я), які вказують на процесуальність опредметнених дій (станів). Однак, нульсуфіксальні деривати чоловічого й жіночого роду переважно позначають результативність дії. Більшою мірою семантика процесуальності властива нульсуфіксальним іменникам *pluralia tantum*, проте їхня функціональна еквівалентність із похідними на -нн(я) з часом порушується через переважно розмовний характер девербативів, утворюваних за моделлю ДО + -Ш(и).

Суфікс -к(а) для творення імен дії, за даними дослідників, використовувався вже в праслов'янську епоху. В українській мові активізація його в цій функції відбулася порівняно пізно, приблизно в ХVІІ ст. На думку вчених, цей тип абстрактних іменників відрізняється від інших більшим ступенем утрати дієслівної ознаки. У межах розглянутих похідних сформувалося кілька ЛСГ. На ранньому етапі функціонування нової української мови (к. ХVІІ – ХVІІІ ст.ст.) писемними джерелами фіксуються поодинокі віддієслівні похідні з суфіксом -к(а) на позначення стосунків між людьми (*сварка* – ДДГ 1704 186, *похвалка* – ДНРМ 1715 81), переміщення й пересування (*отвозка* – ДДГ 1739 142, *остановка* – 1746 61), трудової та професійної (*оранка* – ДДГ 1780 136, *постройка* – 1751 74), комунікативної діяльності (*мовчанка* – Зин 261, *вымовка* – МатТим I 144) та назви намірів, учинків, особливостей поведінки людини (*выдирка* – МатТим I 1656-1771 135). З ХІХ ст. спостерігається тенденція до кількісного зростання назв стосунків, руху, трудової, професійної та комунікативної діяльності людей. Проте в другій половині минулого століття кількість іменників-девербативів на позначення стосунків майже не збільшується,

у цілому завершується формування ЛСГ зі значенням переміщення, пересування, разом із тим зберігає високий рівень продуктивності розглядана модель для іменників на позначення трудової, професійної та комунікативної діяльності людини.

У другій половині XIX ст. коло ЛСГ девербативів зі значенням граматичної предметності розширюється за рахунок похідних, що є найменуваннями виробничих та технологічних процесів і станів: *кантовка* (К II 307), *обдувка* (III 13), *виплавка* (СУМ I 453), *поліровка* (VII 78) та багато ін. Писемні джерела XX ст. фіксують також нечисленні віддієслівні іменники на позначення фізіологічних процесів (*мигавка* – УміСп 435, *хрипавка* – 1091, *гикавка* – Гр I 282, *задишка* – СУМ III 111) та дій суб'єктів живої та неживої природи (*вихолка* – Гр I 198, *хляпавка* – К VI 340, *розтавачка* – Сизько 78). Триває потужний процес термінологізації назв виробничих та технологічних процесів і дій, що відносяться до різних галузевих сфер.

У цілому ж динаміку розгляданого словотвірного типу пов'язують із дією двох визначальних факторів: міжмовним контактуванням, що знайшло вияв у впливі на цей СТ відповідної високопродуктивної дериваційної моделі в російській мові, та бурхливим розвитком науки й техніки у XX ст., що викликало до життя потребу становлення термінологічних систем. Разом із тим загальна характеристика продуктивності словотвірного типу віддієслівних іменників на -к(а) вимагає певних застережень, оскільки значна їх частина є прямими лексичними запозиченнями з російської мови.

Позначаючи тривалу, розгорнуту в часі дію чи перебування в певному стані, похідні з формантом -к(а) у новій українській мові вступають в конкурентні відносини з утвореннями на -нн(я), -енн(я), -інн(я), яким поступаються за продуктивністю.

Успадкувавши віддієслівні іменники з суфіксом -ок, сформовані ще на давньоруськоукраїнському мовному ґрунті, нова українська мова поповнювалася відповідними утвореннями протягом усього періоду існування. Більшості похідних цього словотвірного типу властиве значення одноактності: *стрибок* – Ж 927, *гребок* – К I 360, *кивок* – II 326, хоча окремі девербативи розглядової структури маніфестують дію/стан, розгорнуті в часі: *тривок* (Гр I 146) “існування”, *обробіток* (СУМ V 596) та ін.

Крім згаданих, найбільш помітну в кількісному плані групу складають деривати, що є назвами вчинків (*грабунок* – УміСп 289, *примирок* – 641), проте склад їх поступово скорочується. Так само кількісно обмеженими залишаються ЛСГ віддієслівних іменників із суфіксом -ок на позначення інтелектуальної (*розв'язок* – Гр IV 37, *підсумок* – СУМ VI 511), комунікативної діяльності (*розпиток* – К V 160), природних явищ, станів (*сутінок* – К V 568, *світанок* – СУМ IX 88).

Таким чином, тип віддієслівних іменників із суфіксом -ок у новій українській мові не набув продуктивності. Його дериваційні потенції стримувалися високою продуктивністю конкурентних словотвірних типів, насамперед девербативів на -нн(я), семантичною спеціалізацією (значенням одноактності, одноразовості), розвитком додаткових значень (конкретної предметності, результату дії, кількості чогось, достатньої для одноразової дії), стилістичною обмеженістю багатьох похідних цього типу.

За допомогою суфікса -ств(о) в новій українській мові утворився порівняно невеликий масив девербативів із розгалуженою системою лексико-словотвірних значень. У кінці XVII – XVIII ст.ст. згаданий формант активно творить віддієслівні іменники на позначення вчинків людини: *видирство* (МатТим I 1656-1771 257), *ошуканство* (Зин 64), *катовство* (67) та ін. Подальша динаміка процесу неоднорідна – спадна до початку XX ст., із незначним зростанням у першій половині століття і наступним зниженням активності в другій половині XX ст. З другої половини XX ст. фіксуються девербативи на позначення стосунків між людьми, проте обмежена мотивувальна база не дає можливості розвинути цій ЛСГ. Значно активніше поповнюється з кінця XIX ст. група похідних, що є назвами процесів, пов'язаних із трудовою та професійною діяльністю людини: *бондарство* (Гр I 96), *гончарство* (309), *лекторство* (К II 438), *пекарство* (III 237) тощо. Саме у творенні

згаданих віддієслівних іменників-абстрактів модель ДО + -ств(о) набуває найвищої продуктивності.

Порівняно із семантично та функціонально співвідносними девербативами на -нн(я) похідні розгляданого типу є не лише виразниками опредметненої дії – формант -ств(о) виконує й роль кваліфікатора, актуалізуючи значення сукупності дій.

Давніми за походженням утвореннями є віддієслівні іменники з формантом -б(а). Деривати цього типу позначають тривалу активну дію в аспекті перебігу: *боротьба* (Лев 6), *косьба* (60), *дільба* (61), *молотьба* (126), *городьба* (Ж 154), *настьба* (604), *ворожба* (ЛекФр 42). У межах розгляданих дериватів формуються в основному три лексико-словотвірні групи: назви станів, настроїв: *злоба* (СМШ I 285), *алчба* (Тимч 3), *тужба* (Гр IV 293); стосунків між людьми: *шаноба* (Писк 39), *дружба* (Гр I 447), *хвальба* (Гр IV 390); іменники на позначення переміщення, пересування: *ходьба* (Кв-Осн III 550), *плавба* (УміСп 658). У новій українській мові відповідний словотвірний тип належить до лексично закритих, непродуктивних, а частина утворень із суфіксом -б(а) відійшла вже до інертного фонду сучасної української мови.

Девербативи з формантом -нин(а) позначають мультиплікативну, часто хаотичну дію без чітко визначеного напрямку: *шуканина* (Писк 42), *завертанина* (Ж 233), *крутанина* (384). Порівняно невелика кількість таких утворень демонструє строкатість лексичних значень. Найдавнішими за фіксацією є назви процесів, пов'язаних із трудовою діяльністю людей: *латанина* (Ж 398), *оранина* (574) та найменування їх вчинків, волевиявлень (*ошуканина* – МатТим 1656-1771 II 78, *бештанина* – Ж 25, *гризанина* – Гр I 326). З другої половини XIX ст. писемні джерела засвідчують обмежену кількість дериватів на позначення звукових процесів, що супроводжують дію: *зуканина* (Писк 334), *капанина* (Ж 333), *тараканина* (949). На початку XX ст. нова українська мова поповнюється девербативними утвореннями, які номінують внутрішній стан людини: *турбанина* (Гр IV 295), *шарпанина* (486). В усіх ЛСГ модель ДО + -нин(а) не набуває продуктивності. Причиною її низької конкурентноспроможності можна вважати насамперед обмежені функціонально-стилістичні можливості розгляданих похідних, які належать переважно до сфери розмовного мовлення.

Суфікс -н(я), що переводить основу неперехідних безпрефіксних дієслів недоконаного виду в іменникову, є не лише транспозитором, а й виразником кількісно-оцінного значення. За участі цього форманта утворено ряд девербативів, що означають інтенсивну, тривалу, часто хаотичну дію: *ворушня* (Ж 122), *крутня* (385), *метушня* (436), *суятня* (934), *хапатня* (1033), *туркотня* (УміСп 113) тощо. Нечисленні утворення з цим суфіксом, що є найменуваннями стосунків (*сварня* – Ж 807, *бойня* – Саб 24, *колотня* – Гр II 274), вчинків, особливостей поведінки людей (*ошукня* – Б-Н 268, *хвальня* – Писк 38, *хвастовня* – Лев 173) були відомі вже новій українській мові кінця XVII – XVIII ст.ст. Надалі коло їх розширилося незначною мірою. Найбільш помітним репрезентантом відповідного словотвірного типу є похідні на позначення звукових процесів, що супроводжують інтенсивну дію. Вони фіксувалися писемними джерелами нової української мови, за нашими даними, з XIX ст., наприклад: *гуркотня* (Ж 56), *воркотня* (121), *белькотня* (Гр I 49). Найвищої продуктивності їх творення досягло в кінці XIX – на початку XX ст., проте вже у другій половині минулого століття спостерігається негативна динаміка цього процесу. У XIX ст. формуються й нечисленні групи іменників розгляданого типу на позначення переміщення, пересування: *біготня* (К-О I 39), *рушельня* (Зак 509), *їздня* (Писк 46); стану: *сумятня* (Писк 114), *маячня* (СУМ IV 660); комунікативної діяльності: *балакня* (Ж 11), *мовня* (448), *розказня* (Зак 504). Проте стримувальним фактором продуктивності словотвірного типу віддієслівних іменників на -н(я) є розмовно-просторічний характер цих дериватів та оцінний компонент їх значення, що стало на заваді їх функціональній універсальності.

Функціональними синонімами віддієслівних іменників на -н(я) є фіксовані з XIX ст. похідні з формантом -неч(а), які позначають інтенсивну множинну дію та репрезентуються

двома ЛСГ: найменуваннями звукових процесів, що супроводжують дію (*гуркотнеча* – Писк 34, *булькотнеча* – Гр I 110), та номенами людських стосунків (*ворожнеча* – Лев121, *колотнеча* – Лев 150). У девербативному іменниковому словотворі модель ДО + -н(я) виявилася нежиттєздатною. У ХХ ст. окремі іменники цього типу перейшли до інертного фонду лексики української мови.

У відношеннях кодеривації з іменниками на -неч(а), -н(я) тривалий час перебувають семантично та функціонально близькі до них похідні з суфіксом -няв(а), що є виразниками інтенсивної, хаотичної дії: *гумонява* (Гр I 340), *гупотнява* (340), *свиснява* (IV 107), *тупотнява* (295) тощо. З другої половини ХІХ ст. сформувалася група похідних на позначення звукових процесів, що супроводжують дію. Початок ХХ ст. є періодом найвищої активності відповідного словотвірного типу, проте надалі, за даними джерел, вона помітно знижується, зберігаючись лише в регіональному мовленні.

Обстежені джерела фіксують з першої половини ХІХ ст. віддієслівні субстантиви з суфіксом -іт, мотивованих головним чином дієсловами-деінтер'єктивами. Ця обставина зумовлює семантичну монолітність відповідних похідних, що об'єднуються значенням “звукові процеси, що супроводжують дію”: *дренькіт* (К 461), *рехкіт* (V 44), *гаркіт* (СУМ II 31). У др. пол. ХІХ – на поч. ХХ ст.ст. коло розгляданих девербативів розширюється. Паралельно з цим зростала й інтенсивність їх продукування. Проте вузькість мотивувальної бази та функціональна обмеженість цих похідних, що мають виразний відтінок розмовності, спричинили занепад їх продуктивності

Похідні іменники *pluralia tantum* із суфіксом -н(и) позначають переважно узвичаєну, традиційну дію або дію абстрактну. Така семантична спеціалізація зумовила формування в межах розгляданих дериватів як домінантної ЛСГ на позначення обрядів, звичаїв, традицій: *родини* (К-О III 117), *вхідчини* (Лев 18), *зазовини* (Гр II 41). Обмежене коло дериватів із таким значенням функціонували в новій українській мові вже у ХVІІІ ст. Протягом ХІХ і до початку ХХ ст. триває збагачення згаданої ЛСГ новими утвореннями, але вже в першій половині минулого століття цей процес різко згортається.

Абстрактні іменники з суфіксом -от(а) передають семантику опредметненої дії або стану без будь-яких додаткових значенневих відтінків. Відповідні абстракти утворюються зазвичай від безпрефіксних дієслів, за нашими даними, з ХVІІІ ст.: *дригота* (МатТим I 1653 233), *ломота* (УміСп 411), *дрімота* (Гр I 145), *журбота* (493). Незважаючи на їх активне функціонування в ХІХ - ХХ ст.ст., склад цих девербативів залишається обмеженим.

Віддієслівні множинні іменники із суфіксом -к(и) є, як правило, виразниками тривалої, розгорнутої в часі дії: *виглядки* (Гр I 152), *посідки* (359) “сидіння”, *гульки* (СУМ II 192). Девербативи з суфіксом -к(и) утворюють кілька ЛСГ. Група іменників на позначення традицій і звичаїв була сформована в др. пол. ХІХ – поч. ХХ ст.ст.: *поминки* (Зак 469), *зажинки* (Гр II 38), *обжинки* (К III 19). Через обмеженість мотиваційної бази ця ЛСГ помітно не розширилася. Нечисленні віддієслівні субстантиви, що належать до інших ЛСГ, реєструються обстеженими джерелами пізніше: назви станів (*дрімки* – Гр I 445, *жданки* – 477, *ліньки* – II 369), стосунків, вчинків людей (*витворки* – Гр I 191, *завидки* – II 16) – з початку ХХ ст.; іменники на позначення переміщення, пересування (*виходеньки* – К I 306, *побіганки* – III 467, *походеньки* – IV 282) – з др. пол. ХХ ст. Функціональна обмеженість розгляданих похідних вплинула і на розвиток відповідної дериваційної моделі, яка в системі віддієслівного іменникового словотворення нової української мови не стала продуктивною.

Функцію граматичного опредметнення дій і станів, виражених вербативами, у новій українській мові виконують також суфікси -ощ(і) (*гордощі*, *завидощі*, *радощі*, *лестощі*), -в(а) (*битва*, *гонитва*, *ловитва*), -ан (*стусан*, *штовхан*) та деякі інші непродуктивні форманти, які, однак, зайняли в лексичному і стилістичному плані свою нішу в системі девербативів зі значенням опредметненої дії.

Дериваційні типи іменників із формантами -аціj(а), -і(и)заціj(а), -ціj(а), -кціj(а), -іj(а) виникли як наслідок взаємодії основ дієслів іншомовного походження з суфіксом -ува та

відповідних словотворчих елементів, запозичених із латинської мови. Розглядані іменники утворюють дві ЛСГ. Першу з них складають похідні на позначення стосунків, волевиявлення людини: *асистенція* (Зак 256), *конкуренція* (Гром 1880 132), *дискримінація* (К І 405) тощо. Незважаючи на їх активне функціонування в новій українській мові всіх періодів, поповнення цієї групи відбувалося дуже повільно. Для іменників із таким лексичним значенням відповідна словотвірна модель так і не стала продуктивною.

Інша динаміка характеризує процес творення іменників, що належать до другої ЛСГ – назв виробничих та технологічних процесів: *гальванізація* (К І 314), *кремація* (Шел 40), *тонізація* (СУМ Х 187). Такі девербативи широко представлені у лексикографічних джерелах ХХ ст. і виявляють помітне тяжіння до сфери спеціальної, термінологічної або загальнонаукової лексики. Появі значної кількості новотворів розгляданого типу сприяли процес інтернаціоналізації мов та бурхливий розвиток науки й техніки. Це забезпечує високу продуктивність відповідного словотвірного типу.

Обмеженою є кількість полімотивованих іменників із запозиченим суфіксом -ур(а), які переважно позначають дію як постійне професійне заняття і фіксуються українськими словниками з другої половини ХХ ст.: *інспектура* (К ІІ 290), *режисура* (V 31). Непродуктивними в новій українській мові є також типи віддієслівних утворень із запозиченими з французької мови формантами -аж, -ад(а), що рееструються писемними джерелами ХХ ст.: *кольматаж* (Шел 37), *демонтаж* (К І 390), *інструктаж* (ІІ 290), *тампонаж* (СУМ Х 31), *форсаж* (НТ 819); *блокада* (СУМ І 202).

У третьому розділі – “Функціонально-семантична дистрибуція транспозиційних формантів у новій українській мові” – характеризується участь суфіксів-транспозитів у реалізації різних лексико-словотвірних значень упродовж дослідженого періоду.

Нова українська мова має низку суфіксів, що продукують девербативи зі значенням переміщення, пересування. Ядро цього лексико-словотвірного розряду сформували віддієслівні іменники з суфіксами -нн(я), -енн(я), -Ш, -к(а). Деривати з суфіксами -інн(я), -нин(а), -н(я), -ств(о), -в(а), -л(я), -к(и), -б(а), -иц(я), -н(и), -ок, -аці(я) лише доповнили склад девербативів зі значенням руху і займають периферійну позицію. Більшість цих утворень має відтінок власної експресивності, що обмежує сферу їх функціонування.

Виступаючи семантичними дублетами, розглядані похідні неідентичні за ознакою сполучуваності з іншими лексичними одиницями, за активністю вживання та стилістичною маркованістю.

У творенні віддієслівних іменників на позначення інтелектуальної діяльності людини брали участь суфікси -нн(я), -енн(я), -інн(я), -Ш, -к(а), -ок, -j(а). Основу цього ЛСР сформували головним чином похідні на -нн(я), меншою мірою – нульсуфіксальні деривати. Роль інших формантів у продукуванні віддієслівних іменників із розгляданним лексико-словотвірним значенням є менш суттєвою. Незважаючи на нерегулярність ряду формантів, основна маса девербативів на позначення інтелектуальної діяльності людини перебуває в новоукраїнській мові в активному вжитку. До пасивного фонду лексики в другій половині ХХ ст. перейшла лише більшість відповідних іменників на -інн(я). Типовою рисою розгляданих похідних є їхня стилістична поліфункціональність.

У творенні віддієслівних іменників на позначення звукових процесів, що супроводжують дію, актуалізуються суфікси -неч(а), -няв(а), -н(я), -нин(а), -нн(я), -інн(я), -іт, -Ш. Основний корпус цього ЛСР склали субстантиви з формантами -нн(я), -іт, -няв(а), виступаючи семантичними аналогами, похідні на позначення звукових процесів мають і значні розбіжності за різними параметрами. Насамперед вони помітно відрізняються в плані аспектуальності: так, деривати з суфіксами -нн(я), -інн(я) є номенами ритмічної, розгорнутої в часі дії; іменники з суфіксом -іт позначають повторювану дію з відтінком збірності; нульсуфіксальні похідні – короткочасну, одноактну дію; девербативи з -неч(а), -няв(а) – інтенсивну дію, з -н(я), -нин(а) – активну, часто хаотичну дію. Відрізняються розглядані деривати і з точки зору їх стилістичних можливостей: якщо окремі з них є міжстильовими – похідні на -нн(я), -інн(я) – або тяжіють до поліфункціональності (-іт, -Ш),

то окремі демонструють тенденцію до стилістичної одновекторності (-неч(а), -няв(а), -н(я), -нин(а)). Різним є й діапазон експресивності розгляданих утворень: від нейтральності до високого ступеня експресивності, властивого передусім дериватам, що містять у своїй семантиці негативно-оцінний компонент, привнесений, зокрема, суфіксами -неч(а), -няв(а), -н(я), -нин(а).

Ядро лексико-словотвірного розряду іменників на позначення стосунків, взаємин між людьми становлять девербативи з суфіксами -нн(я), -енн(я), -інн(я), -j(а), -Ш, що мають високу функціональну активність. Проте девербативи на -нн(я), -енн(я), -інн(я), -j(а) семантично більш близькі до дієслів, а нульсуфіксальні девербативи відчутно віддалилися від твірного слова, актуалізувавши значення семантичної предметності.

На периферії відповідного ЛСР перебувають утворення із суфіксами -ств(о), -аціj(а), -к(а), -н(я), -неч(а). З-поміж інших виділяються похідні на -ств(о), які мають відтінок сукупності, збірності. Більш предметними за значенням, ніж решта девербативів, є іменники з іншомовним суфіксом -аціj(а). Більшість віддієслівних субстантивів розгляданого ЛСР є стилістично нейтральними, але похідні з формантом -к(а), -н(я), -неч(а) мають виразний відтінок розмовності, а іменники на -ств(о), -аціj(а) – книжності. У новій українській мові триває процес витіснення з активного вжитку низки похідних цього ЛСР, зокрема девербативів із формантами -к(а), -н(я), -неч(а), -Ш.

ЛСР віддієслівних іменників на позначення комунікативної діяльності формується головним чином похідними зі словотворчими суфіксами -нн(я), -Ш, -к(а). Їх склад доповнюють нечисленні девербативи з формантами -енн(я), -інн(я), -Ш(а), -Ш(и), -н(я), -ин(и), -ок, -j(а). Значна частина цих абстрактів позначає процесуальну дію. Семантика процесності помітно нейтралізується в іменниках із суфіксом -к(а) та не властива похідним із формантом -ок. На тлі функціональної нейтральності більшості розгляданих дериватів виділяється стилістична маркованість похідних із суфіксами -к(а), -н(я), -ин(и).

Своєрідністю ЛСР іменників на позначення виробничих та технологічних процесів є сильне ядро, що його склали високопродуктивні типи віддієслівних іменників із суфіксами -нн(я), -к(а), -аціj(а), та слабо розвинена периферія – похідні з рідковживаним суфіксом -аж. Наслідком постійної конкуренції цих формантів є наявність значної кількості словотвірних варіантів. Найбільш гостро конкурують між собою утворення на -нн(я) та -к(а). У сучасній українській мові спостерігається тенденція заміни у використанні іменників із суфіксом -к(а) девербативами на -нн(я), що зумовлюється, на думку вчених, специфічними функціональними вимогами: гармонійністю входження в систему, точністю, відповідністю позначуваному поняттю тощо.

Девербативи з формантом -нн(я) близькі за семантикою й до похідних із суфіксом -аціj(а), проте вони нетотожні як у плані аспектуальності (у віддієслівних іменниках на -нн(я) домінує відтінок тривалості в часі, а похідні на -аціj(а) можуть набувати й відтінку результативності), так і в плані функціонально-стилістичному.

На противагу попередньому, лексико-словотвірний розряд іменників на позначення станів, почуттів має репрезентоване лише трьома лексико-словотвірними типами девербативів ядро – похідні з -нн(я), -енн(я), -тт(я) – та розгалужену периферію – похідні на -інн(я), -Ш/-Ш(а), -к(а), -ощ(і), -от(а), -б(а), -к(и), -иц(я), -в(а), -н(я), -ок. Якщо семантично та функціонально співвідносні віддієслівні іменники на -енн(я) і -нн(я) мають значення стану процесного характеру, то девербативи на -тт(я) тяжіють до позначення результативності. Периферія ж ЛСР демонструє широкий спектр аспектуальних особливостей позначуваних станів та функціональну неоднорідність. У сучасній українській мові помітно звужується коло нульсуфіксальних дериватів, що формують розглядааний ЛСР.

Ядро віддієслівних іменників на позначення вчинків, актів волевиявлення людини утворював високопродуктивний тип девербативів із суфіксом -нн(я). Дещо віддалені від центру деривати з формантами -ств(о) та -Ш(а), що, як і утворення з -нн(я), є стилістично

універсальними. На периферії перебувають похідні на -енн(я), -н(я), -Ш, -нин(а), -ин(и), -ок, які функціонують переважно у сфері розмовного й художнього мовлення.

У творенні віддієслівних іменників на позначення звукових процесів, що супроводжують дію, актуалізуються суфікси -неч(а), -няв(а), -н(я), -нин(а), -нн(я), -іт, -Ш, -б(а). Центр цього ЛСР формують похідні на -іт (для яких відповідне лексико-словотвірне значення є єдиним), -Ш і -нн(я). Дещо віддалені від центру девербативи з формантами -няв(а) та -н(я). На периферії перебувають утворення з суфіксами -інн(я), -нин(а), -неч(а), -б(а). Незважаючи на функціональну співвідносність, ці утворення є маніфестантами різних родів дії, а окремі з цих похідних вирізняються й за іншими параметрами: деривати на -н(я), -нин(а) – високим ступенем експресивності, похідні на -неч(а), -няв(а), -н(я) – негативним забарвленням. Неоднаковими є і стилістичні можливості розглянутих девербативів: найбільш широкі вони у віддієслівних іменників із суфіксами -нн(я), -інн(я), -Ш, найбільш обмежені – у девербативів із формантами -неч(а), -няв(а), -н(я), які мають виразний відтінок розмовності. У новій українській мові ХХ ст. помітним є процес виходу з активного вжитку низки похідних із формантами -нн(я), -б(а), -няв(а), -н(я), -неч(а).

Серед суфіксів, що утворюють назви фізіологічних і психічних процесів, найбільш продуктивним є -нн(я), малопродуктивними – -інн(я), -Ш(и), -к(а). Через обмеженість мотиваційної бази розгляданий ЛСР віддієслівних іменників у новій українській мові помітно не розвинувся.

Певну стійкість в історії новоукраїнської мови виявив ЛСР девербативів на позначення обрядів, звичаїв, традицій, утворюваний похідними з формантами -нн(я), -інн(я), -енн(я), -ин(и), -к(и), -Ш/-Ш(и).

До віддієслівних іменників пізньої фіксації належать похідні на позначення дій, що відносяться до різних галузевих сфер. Склад таких дериватів поповнюється в основному за рахунок похідних із нульовим суфіксом і формантами іншомовного походження – -аці(я) та -аж.

Обмеженим протягом к. ХVІІ – поч. ХХІ ст.ст. залишається коло похідних на позначення дій суб'єктів живої та неживої природи, що репрезентується віддієслівними утвореннями на -нн(я), -Ш/-Ш(и), -к(а), -ок.

Розглядані вище паралельні однокореневі різносуфіксальні утворення кваліфікуються в мовознавстві по-різному: як абсолютні синоніми, словотвірні варіанти або лексичні дублети. Зберігаючи значення твірного дієслова, вони можуть різнитися семантичною структурою, сферою використання, частотними характеристиками.

У висновках узагальнено результати проведеного дослідження. Девербативи з опредметненим значенням дії разом із відприкметниковими іменниками зі значенням опредметненого якісного стану формують категорію граматичної субстантивації, що утворюється на перетині синтаксису і словотворення. Поява таких девербативів пов'язана зі зміною синтаксичних умов функціонування дієслова в реченні – переміщення його в позицію підмета. Це дало підстави вважати розглядані похідні як синтаксичні деривати. На противагу дериватам лексичним, поява яких супроводжується певними змінами в семантиці твірних, зміст синтаксичних дериватів визначається виключно мотивувальним.

Транспозитором, який переводить дієслово в іменник, виступає суфіксальний формант, що має нульове ономазіологічне навантаження і є носієм значення граматичної предметності. Таку функцію в розглянутих синтаксичних дериватах виконують суфікси -нн(я), -енн(я), -інн(я), -тт(я), -к(а), -б(а), -в(а), -Ш, -Ш(а), -Ш(и), -к(и), -ств(о), -іж, -н(и), -ин(и), -іт, -нин(а), -н(я), -неч(а), -ок, -ас, -ель, -аці(я), -ізаці(я), -аж, -ад(а), -ур(а).

Систему суфіксів, що діють у сфері девербативного творення іменників зі значенням граматичної предметності, сформували хронологічно неодноразові дериваційні морфеми, що належать до спільноспільнослов'янського мовного фонду: -нн(я), -енн(я), -інн(я), -тт(я), -к(а), -б(а), -ок, -Ш, -Ш(а), -Ш(и), -к(и), -ств(о), -іт(-от), -нин(а), -иц(я), є питомо українськими: -неч(а), -няв(а), -н(и), -к(и), -в(а), -л(я), -ан або ж запозиченими як інтернаціональні з інших мов: -аці(я), -ізаці(я), -аж, -ад(а), -ур(а). Аналізовані деривати зі

спільним значенням абстрактної дії, процесу, стану маніфестують різні роди дії, що традиційно тлумачаться в мовознавстві як семантичні категорії, і є морфемно характеризованими.

В аспектуальному плані девербативні іменники найбільш послідовно номінують тривалу, незавершену, розгорнуту в часі дію/перебування в певному стані: похідні на -нн(я), -енн(я), -інн(я), -тт(я), -Ш, -Ш(а), -Ш(и), -к(а), -в(а), -н(и), -ни(и), -к(и), -ств(о), -іж, -иц(я), -аціj(а), -ізаціj(а), -аж, -ад(а), -ур(а); дію результативну: -нн(я), -енн(я), -інн(я), -Ш, -Ш(а), -Ш(и), -j(а), -ств(о), -ш, -ель; мультиплікативну дію — тривалу, повторювану в аспекті перебігу (-іт) та безперервну, інтенсивну, хаотичну: -нн(я), -нин(а), -н(я), -няв(а), -неч(а); дію одноактну: -Ш, -н, -ас; повторювану через певний проміжок часу: -нн(я).

Розглядані похідні формують склад 13 лексико-семантичних розрядів. У межах досліджуваних дериватів виленоується: 1) іменники на позначення інтелектуальної діяльності людини: -нн(я), -енн(я), -інн(я), -Ш, -к(а), -ок, -j(а); 2) іменники на позначення комунікативної діяльності людини: -нн(я), -енн(я), -інн(я), -к(а), -Ш, -Ш(а), -Ш(и/і), -н(я), -ин(и), -ок; 3) іменники на позначення процесів, пов'язаних зі сферою трудової та професійної діяльності людини: -нн(я), -інн(я), -ств(о), -б(а), -к(а), -л(я), -иц(я), -ур(а); 4) іменники на позначення волевиявлення людини: -енн(я), -інн(я), -Ш, -Ш(а); 5) іменники на позначення морально-етичних понять і відносин: -нн(я), -енн(я), -інн(я), -Ш, -Ш(а), -ств(о), -б(а), -неч(а), -нин(а), -тт(я); 6) іменники на позначення стану, почуттів людини: -нн(я), -енн(я), -інн(я), -Ш, -Ш(а), -к(а), -от(а), -б(а)/-об(а), -к(и), -ок, -нин(а), -тт(я), -иц(я), -в(а); 7) іменники на позначення переміщення, пересування: -нн(я), -енн(я), -інн(я), -Ш, -Ш(а)/-Ш(и), -к(а), -нин(а), -н(я), -б(а), -в(а), -л(я), -иц(я), -н(и), -ок, -ств(о), -аціj(а); 8) іменники на позначення виробничих та технологічних процесів: -нн(я), -к(а), -Ш, -аціj(я), -аж; 9) іменники на позначення звукових процесів: -нн(я), -інн(я), -Ш, -неч(а), -няв(а), -нин(а), -іт, -н(я); 10) іменники на позначення психічних та фізіологічних процесів: -нн(я), -інн(я), -к(а), -Ш(и); 11) іменники на позначення дій суб'єктів живої та неживої природи: -інн(я), -ок, -Ш, -к(а), -к(и); 12) іменники на позначення обрядів, звичаїв, традицій: -нн(я), -інн(я), -енн(я), -ин(и), -Ш/Ш(и), -к(и); 13) іменники на позначення дій, що відносяться до різних галузевих сфер: -Ш, -аціj(а), -аж.

За структурними ознаками розглядані іменники утворюють багату і складну систему лексико-словотвірних типів, яка формувалася протягом тривалого історичного періоду. Аналіз продуктивності словотвірних типів (СТ) девербативів із граматичним значенням предметності дозволяє умовно поділити їх на 3 групи: 1) СТ, що в новій українській мові характеризуються постійним рівнем продуктивності; 2) СТ з динамікою продуктивності; 3) СТ з неоднорідною продуктивністю.

Значна частина розгляданих словотвірних типів іменників зі значенням дії, процесу, стану належить до першої групи. Окремим із них властива стабільно висока продуктивність (-нн(я), -інн(я), -енн(я), -ок та ін.).

Помітна регулярність окремих СТ може бути не стільки свідченням їх високої продуктивності, скільки результатом активного прямого запозичення відповідних похідних з інших мов і перенесення їх на український мовний ґрунт: дериватів із формантом -к(а) — з російської, де цей СТ є високопродуктивним, утворення на -аціj(а) — з латинської.

Константою може бути й низька продуктивність СТ девербативів із абстрактним значенням дії: -нин(а), -неч(а), -б(а), -н(и), -от(а), -иц(я), -к(и), -в(а), -л(я), -н(я), -ур(а), -аж.

Другу групу формують СТ, рівень продуктивності яких протягом відповідного періоду розвитку української мови (к. XVII – XXI ст.ст.) зазнав змін. Так, позитивною є динаміка словотвірних типів розгляданих віддієслівних іменників із формантами -н(я), -іт, -тт(я). Спадна динаміка продуктивності властива СТ девербативів із суфіксом -няв(а).

Словотвірні типи, що належать до третьої групи, не є монолітними з точки зору продуктивності. Так, серед розгляданих девербативних іменників із нульовим суфіксом, що продукуються за чотирма моделями, стабільною продуктивністю відзначається лише та, за якою утворюються похідні чоловічого роду з нульовою флексією; моделі ж, за якими

утворюються іменники жіночого роду на -а- та з нульовим закінченням, а також іменники *pluralia tantum* на -и відносяться до малопродуктивних. У межах загалом непродуктивного типу віддієслівних субстантивів із формантом -ств(о) помітною продуктивністю вирізняється ЛСТ похідних на позначення дій, пов'язаних із певним видом трудової та професійної діяльності людини.

Іменники зі значенням абстрактної дії характеризуються функціональною неідентичністю. Ця категорія похідних охоплює як субстантиви із широким функціональним спектром (іменники на -нн(я), -анн(я), -енн(я), -інн(я), -тт(я), -ств(о), -іт, -Ш), так і деривати з обмеженими функціональними можливостями: такими є девербативи з формантами -аці(а)/-ізаці(а), -ад(а), -аж, що мають виразний відтінок книжності, або похідні з суфіксами -б(а), -нин(а), -н(я), -неч(а), -няв(а), -от(а), -л(я). -ан, -ас, що належать до сфери розмовного мовлення. Результати аналізу дають усі підстави твердити, що саме функціональна універсальність підтримує високий рівень продуктивності згаданих вище словотвірних типів, у той час як функціональна обмеженість є гальмівним фактором її розвитку.

Впливаючи на рівень продуктивності, функціональна активність формує й конкурентоспроможність відповідних словотвірних типів іменників з опредметненим значенням дії, процесу, стану.

Основні результати дослідження висвітлено в публікаціях:

1. Максимець О.М. Словотвірна структура іменників зі значенням інтенсивної хаотичної дії // *Нова філологія*. Вип.4. – Запоріжжя: ЗДУ, 2002. – С.166-171.
2. Максимець О.М. Формування словотвірної структури іменників зі значенням тривалої незавершеної дії в новій українській мові // *Матеріали X Міжнародної конференції з функціональної лінгвістики “Функціонування російської і української мов в епоху глобалізації”*. – Ялта, 2003. – С.217-220.
3. Максимець О.М. Формування словотвірної структури іменників зі значенням одноразової дії у новій українській мові кінця XVII – XX ст. // *Вісник Запорізького державного університету*. Філологічні науки. Вип. 4. – Запоріжжя, 2004. – С.92-96.
4. Максимець О.М. Формування словотвірної структури іменників зі значенням руху в новій українській мові // *Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції “Слов’яни: історія, мова, культура”*. – Дніпродзержинськ, 2005. – С. 16-18.
5. Максимець О.М. Формування словотвірної структури іменників руху в українській мові кінця XVII – XX ст. // *Нова філологія*. Вип.24. – Запоріжжя: ЗДУ. – С.25-31.
6. Максимець О.М. Дериваційний статус віддієслівних іменників з опредметненим значенням дії, процесу, стану // *Вісник Запорізького державного університету*. Філологічні науки. Вип.2. – Запоріжжя, 2007. – С. 127-129.
7. Кучеренко Л.І., Максимець О.М. Формування словотвірної структури іменників зі значенням комунікативної діяльності в новій українській мові кінця XVII – XX ст. // *Наукові праці Кам’янець-Подільського державного університету*. Філологічні науки. Вип. 15. – Кам’янець-Подільський, 2007. – С.132-136.

АНОТАЦІЯ

Макимець О.М. ФОРМУВАННЯ СЛОВОВІРНОЇ СТРУКТУРИ ІМЕННИКІВ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ ОПРЕДМЕТНЕНОЇ ДІЇ В НОВІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ (к.XVII – п.XXI ст.ст.) – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова. – Запорізький національний університет. – Запоріжжя, 2007.

У дисертації теоретично обґрунтовується специфічність словотвірної категорії опредметнених значень дієслівних предикатів, на широкому фактичному матеріалі з’ясовуються словотвірна структура та особливості семантики розглянутих девербативів, характеризується динаміка семантичної спеціалізації словотвірних суфіксів іменників з

опредметненим значенням дії у межах виявлених лексико-словотвірних груп у період кінця XVII – XXI ст. Визначено рівень продуктивності досліджуваних словотвірних типів і моделей на різних етапах розвитку нової української мови та з'ясовано чинники, що впливають на їх дериваційну активність. Подано опис функціонально-семантичної дистрибуції транспозиційних іменникових формантів, з'ясовано основні закономірності та тенденції розвитку підсистеми віддієсліних іменників з опредметненим значенням дії в сучасній українській мові.

Ключові слова: словотвірна категорія опредметненої дії, категорія опредметнених значень дієслівних предикатів, словотвірний тип, словотвірна модель, словотвірна структура, мотивувальне слово, суфікс, формант, продуктивність, семантика, лексико-словотвірне значення, нова українська мова.

АННОТАЦІЯ

Максимец О.Н. ФОРМИРОВАНИЕ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СТРУКТУРЫ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ СО ЗНАЧЕНИЕМ ОТВЛЕЧЕННОГО ПРОЦЕССУАЛЬНОГО ПРИЗНАКА В НОВОМ УКРАИНСКОМ ЯЗЫКЕ (к. XVII – н. XXI ст.ст.)

Дисертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01. – украинский язык. – Запорожский национальный университет. – Запорожье, 2007.

В дисертации теоретически обосновывается специфичность словообразовательной категории опредмеченных значений глагольных предикатов и деривационный статус deverбативных субстантивов с грамматическим значением предметности, которые квалифицируются как синтаксические дериваты. Их появление связано с изменением синтаксических условий функционирования глагола в предложении – перемещением его в позицию подлежащего. В отличие от дериватов лексических, образование которых сопровождается определенными изменениями в семантике производящего слова, содержание синтаксических дериватов определяется исключительно мотивирующим. Сохраняя глагольную семантику, deverбативные существительные с опредмеченным значением действия наследуют от производящих и определенные формально-грамматические интеграционные признаки: вид, частично – переходность, способность управлять зависимым словом, употребляться с инфинитивом. Транспозитором, преобразующим глагол в существительное, выступает суффиксальный формант, имеющий нулевую ономазиологическую нагрузку и являющийся носителем значения грамматической предметности.

В работе определен круг формантов, принимающих участие в образовании исследуемых отглагольных существительных, характеризуется аспектуальность, присущая семантике действия. Рассматриваются лексические значения, свойственные анализируемому производным.

Анализ фактического материала позволил выделить 26 основных словообразовательных типов deverбативных субстантивов с опредмеченным значением действия. В работе прослежена история их становления и развития в новоукраинском языке к. XVII – XXI ст. путем исследования лексико-словообразовательных групп, выделенных в пределах рассматриваемых производных. Дана оценка уровню продуктивности соответствующих типов и моделей на разных этапах развития нового украинского языка и определены факторы, влияющие на их деривационную активность, описана функционально-семантическая дистрибуция транспозиционных словообразовательных формантов, выявлены основные закономерности и тенденции развития подсистемы отглагольных существительных с опредмеченным значением действия в современном украинском языке.

Ключевые слова: словообразовательная категория опредмеченного действия, категория опредмеченных значений глагольных предикатов, словообразовательный тип, словообразовательная модель, словообразовательная структура, производящее слово, суффикс, формант, продуктивность, семантика, лексико-словообразовательное значение, новый украинский язык.

SUMMARY

Maximets O.N. THE DEVELOPMENT OF NOUN WORD-FORMING STRUCTURE WITH THE MEANING OF ABSTRACT PROGRESSIVE ACTION IN A NEW UKRAINIAN LANGUAGE (the end of XVII – XXI centuries).

Thesis for a candidate's degree of philological sciences on speciality 10.02.01 –Ukrainian Language. – Zaporizhzhia National University. – Zaporizhzhia, 2007.

Thesis shows theoretically the specificity of word-forming category of verbal predicates' meaning and derivative status of deverbal substantives with grammatical meaning of subject, which are qualified as syntactic derivatives. Their appearance is connected with the change of syntactic conditions of verb function in a sentence – its moving to the position of subject.

The work determines a range of formants taking part in forming researched verbal nouns. It also describes aspectuality peculiar to semantics of action. It gives lexical meanings of analysed derivatives. The analysis of factual material allowed to pick out 26 main word-forming types of deverbal substantives with subject meaning of action. This work gives the history of their evolution in a new Ukrainian Language of XVII- XXI centuries.

The estimation has been given to the level of productivity of corresponding types and models at different stages of development of a new Ukrainian Language.

The dissertation has also determined the factors influencing the derivative activity of these types. It also describes functional-semantic distribution of transpositional word-forming formants and exposes basic appropriateness and tendency in development of verbal noun subsystems in modern Ukrainian Language.

Key words: word-forming category of action, derivative type, derivative model, word-forming structure, derivative word, suffix, formant, productivity, semantics, lexico-derivative meaning, new Ukrainian Language.